

ПЕРША ЛОЄВСЬКА БИТВА 1649 р. (СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ)

Анотація. У статті робиться спроба більш повно відтворити хід Лоєвської битви 10 серпня 1649 р. Перебіг цього конфлікту виявився невдалим для козацького війська – армія Кричевського була розбита. Лише після відходу основних сил ВКЛ Лоєв знову був повернутий козаками.

Ключові слова: Лоєвський брід, армія Великого князівства Литовського, Чернігівський полк, польний гетьман Януш Радзивіл, наказний гетьман Михайло (Станіслав) Кричевський.

Історія війни – це історія перемог та поразок, і хоча інтерес дослідників прикутий здебільшого до перемог, повну картину війни неможливо відтворити без вивчення усіх її аспектів. Лоєвська битва 31 липня (10 серпня)¹ 1649 р. стала одним із найкращих епізодів боротьби українського народу за незалежність середини XVII ст. На сьогодні маємо кілька ґрунтовних доробків з історії цієї битви – як українських, так і білоруських дослідників. Порівняння публікацій, що фактично доповнюють одна одну, та залучення додаткових матеріалів, дозволяє нам більш глибоко зрозуміти перебіг цього конфлікту.

Взимку 1648-1649 рр. розпочався контрнаступ армії ВКЛ на чолі із Я.Радзивілом. Найкоротшою дорогою на Київщину був шлях через “татарський брід” – Лоєвську переправу. Для захисту тилу Б.Хмельницький надіслав до Лоєвського староства тритисячний корпус на чолі з полковником Іллею Голотою. Але 7 (17) червня 1649 р. у битві під Загаллям (територія сучасного Речицького району Гомельської області), козацький корпус зазнав поразки, а його ватажок І.Голота загинув [1, с.34]. Після чого очевидно був захоплений і сам Лоєв. Побутує думка, що Лоєвський замок був спалений козаками, хоча очевидно, що постраждав лише посад. Козацька залога залишилась охороняти Лоєвську переправу з Любецького боку [2, с.114]. Влітку 1649 р. рильський воєвода Сонцев повідомляв про взяття Лоєва військами ВКЛ: “да они ж де взяли город Лоєв. А в Лоеве де сидели казаки, и тех казаков и жен и детей порубили всех” [3, с.195]. Щоб відбити Лоєв, за наказом Хмельницького наприкінці червня до Білорусі виступили козаки Чернігівського полку Подобайла (6 тис. чоловік) [4, с.4], яким вочевидь вдалося повернути Лоєвський замок.

У перших числах липня 1649 р. Б.Хмельницький оточив польське військо під Збаражем. Розуміючи значення Лоєва, проти армії Я.Радзивіла, яка загрожувала Київщині, був висланий корпус на чолі із київським полковником М.Кричевським. Приблизно 8 липня Кричевський підійшов до Чернобиля, де до нього приєднався Чернобильський полк під командуванням Михайла Панкевича (7 хоругв – 2 тисячі чоловік), Овруцький полк шляхтича Київського воєводства Івана Бруяки (3,5 тис козаків, з них 3 тисячі кінних) і

Брагінський полк Григорія Голоти (1500 вершників та 500 піхотинців). До цього військового з’єднання також увійшла козацька сотня київського шляхтича Горностая та полковника Ф.Гаркуші [1, с.35; 4, с.4]. Таким чином, кількість козацького з’єднання становила близько 20 тисяч чоловік, але ймовірно продовжувала зростати за рахунок повсталих селян.

У цей час литовська армія просувалась білоруським Поліссям до лоєвської переправи, що примушує козаків активізувати свої дії. Весною, взявши під свій контроль переправу через Сож, козаки здійснили наступ на Гомель. Біля міста зав’язалися локальні бої із литовськими загонами Паца і Воловича, що тривали кілька місяців [2, с.113-114].

3 (13) липня до Речиці прибули основні литовські сили. За різними оцінками армія Радзивіла становила від 7301 до 8630 чол., з них 4088 – професійні військові (822 гусарів, 600 рейтарів, 1660 драгунів, 2009 козаків, 1510 німецьких, 700 польських та угорських піхотинців-найманців). Армія мала біля 40 гармат. Досвідчених військових звели у чотири ударні полки, інші увійшли до складу звичайних з’єднань [4, с.4-5; 5, с.215]. Як бачимо, козацьке військо мало чисельну перевагу, але воно було гірше озброєно, до того ж не всі козаки мали бойовий досвід. 8 (18) липня Радзивіл виступив з Речиці (у місті залишили залогом під орудою Шварцгофа). Кавалерія, артилерія та обоз стали рухатись вздовж Дніпра до Лоєва, піхота під командуванням Вінцента Гансевського плила на байдаках. У цей час частина війська на чолі з ротмістром Белабжецьким [6] була спрямована до Прип’яті – щоб запобігти переправі козацьких військ на Правобережжя [4, с.4].

13-14 (23-24) липня Кричевський став переправлятися через Прип’ять біля Бабічів. Чи не відразу козаки зіткнулися з роз’їздом Белабжецького та розгромили його, уцілілі жовніри втекли до стану Радзивіла. 15 (25) числа про рух повстанців стало відомо польному гетьману. Наступ на козаків Подобайла був відмінений, до Речиці було скеровано вісімсот вершників на чолі з ротмістром Адамом Павловичем, а під Брагін відправили кінний роз’їзд поручика Самуеля Комаровського з наказом стежити за козаками. У разі відсутності козаків під Речицею Павлович мав долучитись до Комаровського і рушити брагінським шляхом до Лоєва [1, с.36; 4, с.5-6]. Як зазначає Ю.Мицик, Кричевський мав вибір – обрати напрям наступу на Речицю, або ж попрямувати до Лоєва. У разі наступу на Речицю і взяття міста, він міг би зайти в тил Радзивілу і притиснути його до Дніпра. 17 (27) липня Кричевський був вже у 8 км від Речицького замку [1, с.37].

У свою чергу, очікуючи нападу козаків, Радзивіл приймає рішення повернутися до Речиці разом із піхотою Абрахомувича (1200 чол.), щоб організувати оборону міста (за да-

1 - Тут і далі подане датування за старим та новим (у дужках) стилем. На той час різниця між юліанським та григоріанським календарями становила 10 днів.

ними Ю.Мицика, він надіслав до Речиці загони полковників Адама Павловича та гусарського поручика Самуеля Коморовського, разом близько 2 тис вояків [1, с.37]). Але стався конфуз – Шварцгоф прийняв литовські війська за козацьку армію, підпалив посад міста, а сам сховався у замку. Це примусило Радзивіла забрати Шварцгофа з собою (ним були невдоволені речичькі міщани), залишивши чатувати місто Абрахомовича [4, с.4]. Дізнавшись від селян, що Радзивіл будує новий табір біля Лоєва, Кричевський приймає рішення змінити напрям руху – від Речиці до основних військ ВКЛ [1, с.37].

Біля села Ісакевичі армія Радзивіла стала готуватися до контрнаступу (зараз це місце називають Ляховою Горою). 20 (30) липня князь Радзивіл виїхав на розвідку, але напорівся на козацький загін та вимушений був повернутися [4, с.4]. У щоденнику Богуслава Маскевича (Мацкевича) зазначена інша дата та місце об'єднання литовських сил – 21 липня біля с. Ізбінь (Ізбим) [7, с.14]. Однак, очевидно що це було с.Ісакевичі, що на Дніпрі.

Перший штурм Лоєва був здійснений литовською армією 24 липня. Ще 22 липня (1 серпня) Радзивіл вислав піхоту та 1000 аркебузирів на чолі з В.К.Гансевським водою на байдаках, а решту – послав на Лоєв сухоходом. 23 липня Радзивіл відправляє у розвідку кінну хоругву на чолі з С.Павшею у напрямку до Мозиря. 24 липня була зроблена спроба форсувати Дніпро та оволодіти козацькими укріпленнями, що були розташовані на лівих берегах Сожа та Дніпра і на півострові під самим Лоєвим, але військо на байдаках запізнилось і прибуло лише ввечері, відразу вступивши в бій. Піхотинці з байдаків обстріляли козацький табір, зав'язалася перестрілка, що тривала до ночі. Врешті німецька піхота висадила на лівому березі Дніпра і окопалася біля устя Сожа (закріпитися їй тут вочевидь не вдалося. – І.К.). Опівночі Радзивіл повів війська до Лоєва [4, с.4; 7, с.14].

Зранку війська ВКЛ стали встановлювати батареї та рити окопи. З обох сторін Лоєв обстрілювали гармати. Відмовившись від прямої атаки лоєвського замку, князь надіслав піхоту та кілька кінних хоругв переправитися нижче Лоєва, щоб закріпитися там і почати переправу основними силами [4, с.5-6]. Керувати висадкою десанту мав полковник німецьких рейтар Райнгольд Тизенгаузен (Тизенгауз). Але від цього наміру йому довелося відмовитись, оскільки 24-го вдарила сильна злива [1, с.37].

25 липня Радзивілу повідомили, що Кричевський із 40 кінними хоругвами вже повністю переправився через Прип'ять, ще 40 козацьких хоругв йдуть до нього на з'єднання. 26 липня цю інформацію підтвердив кінний роз'їзд загону Павши [4, с.5-6]. За даними Ю.Мицика, у цей час м.Брагін захопив козацький полк [1, с.37]. Тоді ж було обрано краще місце для розташування стану Радзивіла – за три милі від Лоєва біля млина та греблі на р.Вітач (як зазначає М.Анісовець, на плані К.Егірда річка Вітач помилково названа річкою Лоєвкою – ця річка проходила прямо через Лоєв ще у XVII ст.). Литовці стали облаштовувати новий табір (роботами керував ротмістр польської піхоти Петро Подлецький) – були розставлені гармати, насипані

вали, по колу між ними розмістили чотири ряди возів. Цікаво, що й зараз можна візуально простежити залишки цього табору [4, с.5-6].

28 липня облаштований табір прийняв військо Радзивіла. У цей час Кричевський збирався наступати на Речицю, першими рухалися 10 тис. вершників, позаду йшла козацька піхота з гарматами та обозом. 29 липня козаки захопили м.Холмеч, де взяли чимало пороху та харчів. Кільком шляхтичам вдалося добратися плавнями до стану Радзивіла і попередили польного гетьмана [1, с.37; 4, с.5-6]. Дізнавшись, що Кричевський рухається до Лоєва, Радзивіл віддає наказ послати за С.Коморовським та надіслав проти повстанців загони Смольського та Лукаша Ходорковського [1, с.37]. 29 липня під Лоєвим тривав півторогодинний бій, але козаки встояли. Опісля цього Радзивіл вирішив обійти укріплення повстанців під Лоєвим і форсувати Дніпро нижче за течією, а Сож – вище за течією від Лоєва [7, с.14]. Логіка наступних подій підказує, що Лоєв таки був взятий армією ВКЛ, або ж його оборонці просто сховалися за стінами замку та покинули його вже після поразки козацького війська.

29-30 липня (8-9 серпня) Кричевський на чолі козацької сотні особисто розвідував розташування ворожих військ. Повернувшись вранці 30 числа він скликав старшинську раду. Кричевському вдалося впевнити козаків, що вони мають перевагу у швидкості та раптовості. Був прийнятий план – вдарити по Лоєву, не чекаючи підходу основних сил. При цьому наказний гетьман пішов на хитрість – військо вийшло з Холмеча не прямим шляхом на Лоєв, а в обхід, щоб вдарити з південно-західної сторони [1, с.37-38]. Того ж таки дня армія Кричевського здійснила обхідний маневр, й глибоко вночі козаки підійшли до литовського табору зі сторони Брагіна. Дорогу козакам перегородила болотиста річка Вітач. Єдиним місцем, де її можна було форсувати була гребля біля млина [4, с.5-6]. Кричевським було прийнято рішення не очікувати піхоту і розпочати наступ силами кавалерії (важко сказати, чи узгоджував він свої дії із Подобайлом). Наказний гетьман планував раптовим нападом розділити армію ВКЛ на кілька частин, або ж загнати її в оборону (не маючи запасу харчів, армія довго б не протрималась) [4, с.6-7].

Генеральна битва між козацькою та армією ВКЛ відбулась 31 липня (10 серпня) 1649 р. [7, с.14; 8, с.233]. Німецький хроніст описує ці події: "Гетьман (Радзивіл)... поспішив до табору під Речицею, зібрав усе військо. Після військової ради щодо того, де краще бути: чи залишатися у захопленому місті (у Речиці), чи йти ближче до Лоєва, де полковник Подобайло (Пободайло) з 10000 чоловік війська, переважно піхоти, захищав шлях на Київ... було вирішено йти під Лоєв... Козацький генерал Кричевський вагався: чи йти на табір князя Радзивіла, чи на місто Речицю. Вирішив йти на табір. Розпочався штурм, але угорська піхота витримала" [9, с.25-27]. Вранці Радзивіл у супроводі Григорія Мирського та полковника Тизенгауза обходив розташування, коли йому повідомили, що козаки стоять за півтори милі від табору (зараз це місце називається "Гладким полем"). Козаків побачив шляхтич Барчиковський (Бардзи-

ковський), що їздив вранці з фуражирами за житом. Польний гетьман дав наказ Мирському готуватися до атаки, а сам зайнявся обороною греблі. Обороняти греблю було доручено угорській піхоті на чолі з капітаном Яном Юшкевичем та польській хоругві на чолі з Петром Подлецьким [1, с.38; 4, с.7]. Таким чином, зненацька застигли литовську армію козакам не вдалося.

О 9-й ранку Кричевський не дочекавшись підходу обозу та не об'єднавшись із козаками Чернігівського полку Пободайла (6 тис чернігівських козаків якого стояли табором навпроти Лоева), розпочав битву атакою кавалерії на стан Радзивіла [5, с.215-216]. Кавалерія (10 тисяч легких кіннотників) рухалась з криками "Аллах", щоб у литвинів склалося враження присутності тут татарів [1, с.38]. Піхота ВКЛ зустріла противника сильним вогнем, козаки спішилися та стали окопуватись. Радзивіл надсилає у бій кавалерію поручика Лукаша Ходорковського, але козаки швидко розбили цю хоругву, сам поручик був смертельно поранений у живіт. За Ходорковським у бій була кинута гусарська хоругва стольника Вінцентія Гансевського і поручика Павла Неверовського (Неваровського). Задіяні були хоругви Гротуса, Курпського та Меляшка. Зав'язався запеклий бій. Кричевський вирішив зімітувати відступ правого флангу козацького війська до лісу, щоб заманити литвинів у пастку (у лісі знаходились резерви Кричевського). Радзивіл скерував у наступ усю угорську та польську піхоту й сам очолив загін важкоозброєних німецьких рейтарів полковника Тизенгауза і курляндського драгуна майора Нольда [1, с.38; 4, с.7]. Але у цей час лівий фланг Кричевського перейшов у наступ та вийшов у тил військ Радзивіла, правий козацький фланг зупинився і так само ударив по ворогу. Армія ВКЛ виявилася затиснутою з обох сторін та стала нести значні втрати. Зокрема, загинув поручик Ян Прокульбицький (Прокульський), були вбиті коні під поручиками Неверовським та стольником Гансевським, останній був ще й легкопоранений у ногу. Козаки прорвалися до стану ворога. Удар прийняла на себе німецька хоругва – кілька десятків жовнів засіли в млині та обстрілювали козаків [4, с.7; 5, с.215-216]. Ось як описував ці події польський хроніст Самуель Грондський: "...ліве його крило (Кричевського), майже повністю розбите, було змушене тікати в ліс. Однак домчавши до лісу, немов до якоїсь схованки, вони спішилися і зуміли покласти трупом багатьох переслідувачів-литовців, часто і вміло стріляючи з рушниць... Козаки зауважили, що переслідувачів було усього кілька хоругв... тому почали їх потроху звідусіль оточувати" [10, с.47].

Литовське військо врятував випадок – саме у цей час з Брагіна повернулися загони Комаровського та Павловича (1200 кіннотників), вони з ходу вдарили у тил наступаючим козакам. Тогочасні мемуаристи розглядали це як чудо, бо Комаровський не встиг далеко відійти від Лоева, а почувши гуркіт битви прийняв рішення повернутися. Ліве крило військ Кричевського було розсіяне кінними хоругвами Гансевського, Гротуса, Курпського, Меляшкі та Нольда. Втрати Кричевського лише під час цього бою становили 12 хоругв (3 тисячі козаків) [1, с.39; 4, с.7; 5, с.215-216]. Праве крило на чолі з Кричевським з боєм відійшло до лісу та спусти-

лось у долину Дніпра неподалік Брагінського шляху в густий чагарник. Як зазначає Ю. Мицик, Кричевський розділив праве крило на дві частини – одна відступила до лісу, друга стала будувати табір біля Брагінського шляху, щоб не дати прорватися ворожій кінноті [1, с.39; 5, с.215-216].

Гірше склалася ситуація на лівому фланзі козацького війська. Козакам не вдалося тут закріпитися ба навіть перегрупуватися. Кіннота Гансевського відтіснила козаків на болото та чисте поле, де й знищила більшу частину повстанців. Значних втрат зазнала і армія ВКЛ, причому під самім Гансевським (майбутнім гетьманом ВКЛ) був вбитий кінь. Кричевський в цей час перегрупував свої сили і очікував удару у литовський тил козаків Подобайла [1, с.39].

Однак у цей час Радзивіл рушив з кіннотою, піхотою та артилерією до Лоевського броду, де козаки Пободайла якраз намагались переправитись через Дніпро. Подобайло розділів Чернігівський полк на дві частини. Перша (на чолі з полковником) залишилась у таборі очікувати нападу німецької піхоти Тизенгаузена (що отаборилася на правому березі Сожу). Друга (на чолі із сотником Антоном Марком та київським шляхтичем Горностаєм) почала форсувати Дніпро нижче Лоева, йдучи на допомогу Кричевському [4, с.7]. Кричевський спробував перехопити ініціативу наступом легкої кавалерії, що вийшла з лісу на допомогу піхоті. Однак, козацька кіннота не витримала наступу драгун та гусар і відступила. Наказного гетьмана переслідували хоругви на чолі з Мирським, у цей час Радзивіл з драгунами, піхотою та гарматами поспішив до місця козацької переправи. Частина козацьких човнів, що йшли на допомогу, була потоплена вогнем, лише частці козаків вдалося висадитися на берег. Радзивіл кинув у бій піхоту та драгунів під загальним керівництвом полковника Гансгофа [1, с.39-40; 4, с.7-8; 5, с.215-216].

Кавалерія Радзивіла притиснула козацький десант, що не встиг закріпитися на правому березі Дніпра, до води. Однак козаки запекло оборонялися та відбили дві ворожих атаки. Литовське військо зазнало значних втрат – були поранені капітан німецьких найманців Болът та литовський хорунжий Квінтінг. Козаки боролися до останнього, хід бою вирішив сам Радзивіл з трьома кінними хоругвами. Польний гетьман підтягнув артилерію, що стала обстрілювати тих козаків, кому вдалося переправитися на лівий берег. Німецька хроніка "Театр Європи" відзначала: "у воді сплелися тіла людей по 80, по 40, котрі разом йшли на дно". Переправа провалилася, з трьох тисяч козаків на Лівий берег виплило лише 300. Зараз це місце називається "Козацький Пісок"[1, с.39-40; 4, с.7-8; 5, с.215-216].

Розбивши десант Подобайла Радзивіл збирався рушити проти Кричевського, однак тут до нього привели перебіжчика – шляхтича з Лідського повіту та групу полонених. Вони повідомили, що Брагінським шляхом рухається козацька піхота та обоз Кричевського з невеличкою артилерією. Загони стражника Мирського, козацькі хоругви Радзивіла, татарські загони Романовського та Карцевіча, драгуни Нольда та Віхмана і полк рейтар Тизенгауза, рушили та перехопили цей обоз. Козацьку піхоту розгромили дуже швидко – особливу роль тут зіграли пікінери капі-

тана Тизенгаузена. Було захоплено 4 гармати та 4 бочки з порохом. На думку білоруського дослідника М.Анісовця, лише години не вистачило, щоб допомога прийшла до повстанців [1, с.40; 4, с.7-8; 5, с.215-216].

У цей час Кричевський використав той факт, що хоругви Мирського відступили від козацького табору та спробував перехопити ініціативу й виправити ситуацію. Козаки виступили з засік, але Радзивіл наказав піхоті Юшкевича та Подлецького (лівий фланг), драгунам Шкота Данавая та кільком кінним хоругвам, що спішилися (під орудою Криштофа Котовського) – на правому фланзі, наступати далі. Вчасно підійшла й німецька піхота. У центрі наступали гусари. Цієї атаки козаки не витримали [1, с.40; 4, с.7-8].

Залишки козацького війська відійшли до табору. Більш ніж дві години війська ВКЛ штурмували козацький стан. Радзивіл ввів у останню атаку усю артилерію, піхоту, рейтарів та драгун. До бою у якості піхотинців були кинуті козацькі та гусарські хоругви, усі слуги та челядь. Козацький стан штурмували тричі, аж доки не настала ніч [4, с.7-8; 5, с.215-216].

На півдні від Лоева неподалік Дніпра знаходиться урочище з цікавою назвою “Разгром”. На думку лоевського історика-краєзнавця М.Анісовця, саме тут відбулась заклочна битва 31 липня 1649 р. Ще один цікавий топонім – “Грядки”, знаходиться в густих хащах на відстані біля 3 км від Лоева та 200 метрів від Дніпра, майже в центрі урочища Розгром. “Грядки” – це площадка округлої форми площею біля двох гектарів, оточена трьома паралельними валами висотою до 3 метрів. Вочевидь, саме це давнє городище (ймовірно, ще залізного віку), стало останнім bastiоном козацького війська. “Інакше (як зазначає М.Анісовець), не можна пояснити, яким чином козаки змогли швидко побудувати майже неприступні укріплення” (польський хроніст Самуель Грондський зазначає, що табір був поспіхом побудований “із зрубаного дерева і трупів посічених людей” [10, с.47]) та дві години захищатися від значно чисельнішого війська ВКЛ [11, с. 56-63].

Вночі Радзивіл відвів свою армію, залишивши сторожу, яка побоюючись нічної козацької атаки розпалила багаття. Знекровлені залишки козацької армії вночі переправилися через Дніпро. Вранці 1 (11) серпня посланий у розвідку ротмістр Смольський доповів, що в таборі вже нікого не має [4, с.8].

Козацька армія понесла великі втрати, за підрахунками білоруських істориків загинуло більше 10 тис козаків (7-8 тисяч у бою, близько 3 тисяч потонуло у Дніпрі) [12, с.55]. За оцінками Ю.Мицика, втрати Кричевського становили близько 20 тисяч козаків, втрати армії ВКЛ – від 5 до 17 тисяч [1, с.41-42]. Лише серед елітних частин армії ВКЛ (4088 чоловік) загинуло 1700 шляхти та найманців. Армія Радзивіла розстріляла усі боєприпаси, залишилось усього три діжки пороху, загинули чи були поранені кращі офіцери [4, с.7-8; 5, 215-216].

Близько сотні козаків потрапили у полон, зокрема й важкопоранений непритомний Кричевський. За наказом Радзивіла Кричевському послали лікаря (Радзивіл мріяв передати козацького ватажка королеві Яну Казимиру на сей-

мі). Незважаючи на надану допомогу 3 (13) серпня 1649 р. Кричевський помер, цікаво, що тогочасні мемуаристи стверджували, що гетьман помер не стільки від ран, скільки від розпачу [1, с.41; 4, с.9].

По завершенню битви за наказом Радзивіла усіх загиблих схоронили у 16 великих могилах (як зазначає Ю.Мицик, кількість могил в джерелах різняться – від 2 до 19, ба, й навіть 60) на південній окраїні Лоева. Лише у чотирьох перших було поховано 2700 чоловік. Кричевського похоронили з усіма почестями за старим козацьким звичаєм на високій могилі (вочевидь на якомусь кургані. – І.К.). 5-6 серпня, побоюючись нового удару, гетьман відвів армію за стіни Речицького замку, тоді ж був надісланий загін до Брагіна, щоб вибити звідти козаків. Сам Радзивіл ще кілька днів перебував у Лоеві [1, с.41-42; 4, с.8-9].

Й хоча Лоев був повернутий козацьким військом лише восени 1649 р. [13], козацькому війську вдалося знекровити армію Радзивіла та тимчасово зупинити її подальше просування. Взяття Лоева стало лише тактичною перемогою армії Великого князівства Литовського.

Джерела та література:

1. Мицик Ю. Битва під Лоевим 1649 р. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С.34-43.
2. Макушников О.А. Гомель с древнейших времен до конца XVIII века. Историко-краеведческий очерк. – Гомель: Республиканское унитарное предприятие “Центр научно-технической и деловой информации”, 2002. – 244 с.
3. Города, местечки и замки Великого княжества Литовского: Энциклопедия. – Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Пятруся Броўкі, 2009. – 312 с.
4. Анісавец М.І. Лоеўская бітва // Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. – №7. – С.3-11.
5. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2(3) т. / Рэд.кал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т.2. – 792 с.; іл.
6. За даними Ю.Мицика – Ложевицьким (Ложецьким) [1, с.36].
7. Тарасенко І. Лоїв у літописах і хроніках середини XVII – початку XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 2007. – №1. – С.12-15.
8. Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej / Pod redakcją P.Krolla, M.Nagielskiego, M. Wagnera. – Zabrze: Wydawnictwo inforteditions, 2010. – 456 s.
9. Мицик Ю. 3 нових документів про національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверській Україні // Сіверянський літопис. – 1999. – №2. – С.25-27.
10. Кислюк О. Польський хроніст Самуель Грондський і його опис Лоевської битви 1649 р. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С.43-48.
11. Анісавец М.І. Лоеў – старажытны горад на Дняпры // Беларускі гістарычны часопіс. – 2005. – №6. – С. 56-63.
12. Чаропка С. Лоеўшчына пад час казацка-сялянскай вайны 1648-1651 гг. // Гісторыя Лоеўскай зямлі. Факты, Каментарыі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю утварэння г.п. Лоеў (Лоеў, 20 кастрычніка 2005 г.) / Рэд.кал. С.А. Чаропка (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С.54-57.
13. 1649 г. ноябрь 12. Письмо польского короля Яна Казимира Богдану Хмельницкому с требованием распустить отряды украинских повстанцев / Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – Киев: Наукова Думка, 1954 [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Ukraine/XVII/1640-1660/Vojna1/101-120/115.htm> – Дата звернення: 27.09.2012.